

Adatok Gyula város művelődéstörténetéhez és történeti néprajzához (1801—1850)

Kósa László

Az alább közreadott szemelvényekkel két célt szándékozom szolgálni: 1. Gyarapítani Gyula város története egy korszakára vonatkozó adatokat; 2. Felhívni a figyelmet egy napjainkban kevésbé használt forrásbázis, az egyházközségi levéltárak anyagának sokrétűségére.

Mintaként leginkább Implom József Olvasókönyv Békés megye történetéhez II. k. (Békéscsaba, 1971) című munkája állt előttem. Anyagom jóval nagyobb gyűjtésből készült válogatás, melyet tematikai kerekésre való törekvés nélkül, csupán bizonyos időrendi sorrendre ügyelve közlök és a legszükségesebb magyarázatokkal kísérek. Publikációm túlnyomólag a gyulai református egyház levéltárára, elsősorban a presbiteri jegyzőkönyvekre és az anyakönyvekre támaszkodik. Más helyről származó szövegeim is valamilyen kapcsolatban állnak vele. A történeti vonatkozások széles körére kiterjeszhető művelődéstörténet szót találtam a legalkalmasabbnak sokszínű anyagom keretbefoglalására. Gyula több fontos korabeli eseményét érintettem, valójában azonban a kutatások során a későfeudális kori mezővárosi társadalom egyik jellegzetes csoportja közösségi életének megnyilvánulásai érdekeltek. Ezt a csoportot mindenek előtt az azonos valláshoz tartozás fűzte össze, ami a korban többé-kevésbé azonos kultúrát, elsősorban hagyományvilágot és mentalitást jelentett. Semmiképpen nem kívánok abba a hibába esni, amit Scherer Ferenc nagy értékű várostörténeti munkája nem tudott mindig elkerülni, a felekezeti egyoldalúságba. Ezért bár az egyháztörténet szorosán kapcsolódik a művelődéstörténethez, és forrásbázisom a tárgykörből természetesen értékes, gyakran a helyi jelentőségen túlmutató adalékokat tartalmaz, ezúttal csak közvetett módon érintem az egyház történetét. Kutatásaim során jelentékeny iskolatörténeti anyag is előkerült. Ennek közléséről ez alkalommal szintén le kell mondanom, mert terjedelme önálló publikációt igényel.

Közleményem egyik időhatárát a nevezetes tűzvész adta, melyben a gyulai egyház korábbi irattára elpusztult, a másik voltaképpen a szabadságharc vége, de egy érdekes hiedelemadat kedvéért ezt egy évvel túlléptem. A szövegeket a lehetséges betűhívsséggel közlöm. Módosításaim jelentéktelenek, pl. a német „s”-t magyarra írtam át. A szöveg megszakítását [. . .]-lel, a közbevetett magyarázatokat (/)-lel jelölöm.

A hivatkozások rövidítésének feloldása:

Jkv. I. = Presbiteri jegyzőkönyv I. k. 1801—1841. A gyulai református egyház levéltára

Jkv. II. = Presbiteri jegyzőkönyv II. k. 1841—1860. A gyulai református egyház levéltára

KeHá. I. = Kereszteltek anyakönyve 1801—1852. Házasultak anyakönyve 1801—1827 I. k. A gyulai református egyház levéltára

Ecsedy, időjárás feljegyzések = Ecsedy Gábor időjárás feljegyzései 1834—1852. Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára R. 363. (kézirat)

Ecsedy, sokféle = Ecsedy Gábor: Sokféle. Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára R. 364. (kézirat)

Scherer = Scherer Ferenc: Gyula város története I-II. k. Gyula, 1938.

Implom = Implom József: Olvasókönyv Békés megye történetéhez II. k. Békéscsaba, 1917.

Először idézőjelben közlöm az eredeti szöveget, a végén megadom a leelőhelyet, utána következnek magyarázataim és megjegyzéseim.

1. Az 1801. évi tűzvész

„Anno 1801. Gyula Városának, és az ebben lévő Három Ekklesiának örökre emlékezetes és gyászos nap lehet az 1801-ik esztendőnek 9-ik Júliusa. Ezen a napon történt az, hogy edj szörnyű égés által ennek a Városnak főbb és tehetősebb része 3-4 óra alatt hamuba esett és semmivé lett. A felszámlálás szerint 600 s egynéhány telek minden rajtok lévő épületekkel együtt semmivé lettek, a kár közel egy Milliő rhforintra becsültetett. Amely becsübe a 3 Templomok és Tornokok a bennük volt Harangokkal és más Templombeli készülékekkel nem tudódtak. Támadt a tűz nyári napnyugotra a Német Városon edj Razumotzky nevű Pintér Házánál, akit az uraság ki is vert, mivel már harmadszor támadt nála tűz, a Kőrös szélén abban az utcában, amely a Kápolnával által ellenben bal kézre vagyon. Vólt az idő estvéli negyedfél óraker; amidőn a Reform. Predikátor a déllyesti Cultust (istentiszteletet) végezvén, alig lépett a Templom ajtajából kettőt, amidőn edj Bakter sebes futással közelit a Templom felé, hogy veressük félre a Harangot, mert tűz van a N. (Német) Városon. A mellyet hallván a Predikátor mindjárt is a Harangokat félre verette. Azután későre cselekedték ugyanezt a Catholikusok és Oláhok Tornyaiban. Szerencsétlenségére Városunknak a közelebbi 3-4 napok rettenetes melegek vóltak. Fényes napos idő nem vólt, hanem mindt valamely porköd borította el az eget és szinte főtt az ember az aerben, ha kiment a Házból és alig találtak helyünket akár kinn, akár benn. A tűz támadásakor Szél nem vólt, de amint a tűz terjedt, a Szél is azon proportioból mind inkább nevededett. Eleinte úgy tetszett, hogy a Kápolna felé tart a Szél, és reménylettük, hogy legalább annál a térségnél, amely ott van a tűz megszakad, de csakhamar megfordult, azután és téli napkeletnek tartott egyenesen, és valami azon directioban vólt, mindfelé széllyel szórta s hordta a tüzet, úgy hogy 5-6 s többfelé is egyszerre tűz gerjedett. A Tornokokból való jeladásra elég nép gyűlt a tűz oltására, és alig lehetett egymástól félni: de mihelyt a szél feltámadása és a tűz széllyel szórása lett (olvashatatlan) visszatért, és csaknem ember nélkül maradtak a tűzben lévő udvarok. Ugyan ezen a napon a Nemes Vármegyének is Törvénszéke lévén, mind benn vóltak a Városban a Vármegyei Tiszt Urak, akik is mind biztatásokkal, mind fenyegetésekkel eléggé ösztönözték a népet, mitévők legyenek, de ennek sem lett semmi foganatja. Széllyel kellett az Uraknak is oszlan, sokaknak magoknak a Szállásaikon megégett a Hintójok. Csudálatos fatalitás! Ennek az esztendőnek, hogy olyan szorossan munkába vette a Ns Vármegye a tűz ellen való óltalmakat, Kapitány víz tartásokat s egyebeket,

hogy még soha se úgy annak előtte. Sőt nyomtatásba is kiadta az Intentiókat minden Communitásoknak s Ekklesiáknak ennek a N. Vármegyének igen érdemes és tudós Fő Nótáriussa Tek. Domokos Lőrincz Ur, de ennek az oktatásnak sem lehetett ezuttal semmi foganatja, mert ki bírhatna a rettenetes méretekben fel háborodott Elementumokkal az emberek közül? Közelítvén a tűz a Templomokhoz minek előtte valamelyik meggyuladott volna, már akkor a kapu hídig kiterjedett, és szinte elzárta a kimenetelt a Városból, úgy hogy a Prédikátor Feleségét és gyermekeit maga előtt kiküldvén a Városból már azok a hídon ki nem mehettek, hanem fellyül a hídon egy udvaron bémenvén csónakon tevődtek által a Körösön. Maga pedig a Prédikátor benn szorulván, amíg a tűz rá nem jött Parókiájára, azt cselekedte két három emberrel, hogy ha valami módon lehetett volna, legalább a Templomot igekezett volna megtartani. Azonban meggyul a Catholikus Templom s Torony, meggyulnak az azon innen lévő 4-5 házak, meggyul a Vármegye Háza, és valamelyikről egy fatális üszög a mi Templomunk napkeleti része felől mintedj ölnyire a girintzhez a sindel alá csapódik, ott füstölög, emésztődik, a szél által gerjesztődik, és már a Várban járt a tűz és már az Oláhok Temploma égett, mégsem vehetett lángot az üszög magának. A Vármegye udvarán volt egy vízi puska, amellyel eléggé iparkodtunk az üszög megoltásán, de hasztalan volt, a lövés addig fel nem ment. A Templom padlásáról is igyekeztünk a tűznek elejét venni, de magossan lévén az üszög azonban sem rud, sem lajtorja a padláson nem lévén, semmire sem lehetett menni. Így tehát a tűz itt is erőt vett, és Templom tetejéről a Toronyba is bémenvén, azt is megemésztette. Látván a Prédikátor, hogy a Templomot megtartani lehetetlen volna, és hogy már az ő Parókiájára is a tűz elérkezett, a Körös szélire vonta magát, és ott igen nagy szenvedéssel állotta ki, amíg a tűz ereje elment, semmit sem tudván azonban Feleségének és gyermekeinek sorsáról, és azok sem órola, hanem estvéli 7-8 óra tájban bémjött a Felesége, és akkor panaszkodták egymásnak szörnyű környülállásaikat. A Prédikátor semmi egyebet ki nem vitt a házából, hanem a Felesége az ő ágybelijét Szekérre rakatta, és két szolgálójával azt még jókor maga előtt a Majorba kivonatta, egyéb mobilíák pedig mind a helyeken benn maradtak és ott égtek. Oda égett a Ptor (prédikátor) bibliotékája is, és azzal edjütt az Ekklesia ládája, amelyben volt mintedj 50 rhtig való pénz, voltak még sok esztendőről való számadások is az Ekklesia költségeiről és más Ekklesiát illető levelek. Meg égtek a Prédikátor Museumában (papi dolgozószoba) még az Ekklesia állapotjáról való Protokollum, és 1736 esztendőől fogva való Matricula is. [. .] a Matricula írását [. .] 1792-dik esztendőnek Április 16-dik napjától fogva Juhász István mint ezen Ekklesiának rendes Prédikátora kezéhez vette, és vitte mind addig a siralmas napig, amely mind az ő munkáját, mind a Boldog emlékezetű Ante cessoraijét (elődeiét) semmivé tette, a mely volt 1801-dik Julii; és ettől a naptól kezdődik már mint új Epochától ennek az Ekklesiának mind Protokolluma, mind pedig Keresztelésekről és Halottakról való Lajstroma.

Hirtelen keresztül futván a tűz a Városon, a Lakosok többnyire kifutottak a Városból, a kik leginkább fehér személyek voltak, férfiak lévén a mezőn Buza takarására, és alig mutatta valaki magát benn mind addig, valámig az épületek nagyjai le nem égtek s emésztődtek, mert a rettenetes füst, láng a sebes széltől hurcoltatván majd a Szemét is kisütötte az embernek. Addig tartott a tűz mindenfelé, amíg csak volt minek égni: mivel a Kut ágasok, ostorok, vedrek, dézsák, s más vízmerítő eszközök mindenfelé össze égvén, nehéz volt csak merítő edényre is kapni. A Templomunk, Tornyunk is így égett, emésztődött másnap reggelig is, amidőn úgy kiégett belőlük, mind kívül mind belől, ami csak fából volt, hogy nem egyebe maradt Tornyunknak és Templomunknak a pusztá falainál. Így jutott siralmas pusztulásra az a csak nem régiben készült Temploma ennek az Ekklesiának, a melynek építéséhez kezdett 1790-ben Octóberben; minden tekintetben

végezte pedig a Toronnyal edjűt 1795-ben és Őszi Vásárkor, a mely September elején esik ugyan azon Esztendőben, örömmel felszenteltette, és így mintedj 5 és fél esztendőig örülhetett ezen Ekklesia azon költséges munkájának.” [. .]

Lelőhely: Jkv. 3—7. o.

Juhász István lelkész, aki a református templom építését befejezte, majd az újjáépítést is vezette, valószínűleg 1801. szeptember végén vetette papírra élményeit. A nagy tűzvész lefolyása a követő vizsgálatok iratainak köszönhetően meglehetősen ismert (Scherer, I. 381—384. o.; Implom, 279—282. o.), Juhász leírása mégis tanulságos, mert szubjektív benyomások alapján jól tükrözi a fejtelenséget és fejvesztettséget, ami a baj idején uralkodott a városban. A megyei gyűlés végül Gedron csizmadiamester házától kiindult tüzesetet vett jegyzőkönyvbe, de a pontos ok sosem derült ki, mint Juhász híradásából láthatjuk, ő a szomszédos pintér bűnösségéről tudott. A prédikátor családja a mai Magyarváros helyén levő majorokba (szálláskertek?) menekült, ezeket utóbb épp a tüzet követő városrendezés szüntette meg. A kihagyott részek Juhász elődeiről és az egyház építési költségeiről szólnak.

2. „Városi Eskütt Hitelezése Formulája (esküje)

Én N. N. választódván a Városbeli Eskütségre, esküszöm az élő Istenre, a ki A.(tya) F.(iu) és Sz.(ent) Lélek, hogy én ezen hivatalomban hűséggel és jó lelkiismerettel forgolódom.

A felsőbbséghez minden némű állapotban tisztelettel és engedelmisséggel viselem magam.

A Közjónak előmozdítását mindenkor eleibe tészem, mind a magam, mind a más akárki magános hasznának és javának.

Az ítélet tételben nem nézek senkinek sem személyére, sem Hitére, sem Atyafiságára, hanem a Törvényes igazságra.

A mely dologban a Bírámtól a Tanácstól vagy más főbb tisztviselőktől ki küldetem, abban serényen eljárók, és a dologról hűséges jelentést tészek.

A Lakosok között a csendességnek és békességnek állandó fenntartására mindent elkövetek.

A gonoszságban járókról, mihelyt hírt hallok, mindjárt a Törvényes Tisztviselőknak a dolgot bé jelentem, és őket semmiképpen el nem titkolom v. hallgatom.

A mi a Tanácsban foly, és a minek kimondása a Tanács valamelyik Tagjának v. általjában az egész Tanácsnak kárára és hátra maradására szolgálna, aról a Közrendű emberek előtt mindenkor hallgatok.

Az esztendő végéig az eskütti Hivatalomból semmi szín és tekintet alatt ki nem állok. Mind ezeket a mennyire az emberi erőtlenség engedi tellyes tehetségem szerint tellyesíteni igyekszem:

Isten engem úgy segítjen.”

Lelőhely: Jkv. I. végén számozatlan oldalon.

Az 1740-es évek elejétől a földesúr Magyar-Gyulán csak római katolikus vallású bírókat jelölt és az esküdtek sem lehettek más vallásúak. A türelmi rendelet kiadása után a gyulai katolikusok arra hivatkoztak, hogy az 1735. évi

parasztfelkelésben való részvétel miatt történt a megkülönböztetés, nem a vallás okán és továbbra is fenn akarták tartani előjogukat. Az ellentétek 1784-ben összetűzéshez vezettek, melynek során a reformátusok és a görögkeletiek (románok) hat katolikus esküdt kihagyásával három-három személyt választottak. Az uradalom azonban nem hagyta jóvá az eljárást és csak 1790 után a katolikus esküdtek kihalásával fokozatosan alakult ki a hat-három-három arányszám, mely évtizedekig érvényben volt (Scherer I. 345—348). Az évi tisztújítás hagyományosan november elsején zajlott, a következő vasárnapi istentisztelet keretében kellett az illető lelkészeknek az új tisztségviselőket „meghiteleztetni”, azaz felesketni. Ezért került valószínűleg még 1801-ben a jegyzőkönyvbe a formula.

3. A pozsonyi béke és a nemesi felkelés

(1806) „Febr. 9-ére parancsoltatott a felsőbbstől, hogy Békességnek szerencsés helyreállításért legyenek a Mindenhatónak háladások. Mi is teljesítettük ezen parancsotot és jelen vóltak Cultuszon Mélt. Gróf Ifjú Venkheim Ferentz Ó Nagysága Földes Urunk az Udvari Mesterével és papjával Tiszt. Frey Ferentz Urral és Adminisztrátora Tiszt. Carbon Ferentz Kapitánnyal.

A lovas Insurrectió még fenn állván, kevés parádét csinálhattak a rettenetes sár miatt. Ez a tél majd példa nélkül való esőzéssel folyván még mindig ez ideig is.

10. Febr. A Lovas Insurrectió eloszlott végeképpen.”

Lelőhely: Jkv. . 43. o.

A pozsonyi békét Napóleon 1805. dec. 25-én kötötte I. Ferenczel. A katolikus földesúr részvétele református istentiszteleten, különösen udvari papja kíséretében, ritka esemény lehetett. Valószínűleg a vallási türelmet tanúsító földesúr kezdeményezésére történt. Wenckheim Ferenc alkalmanként építési kedvezményekkel támogatta a református egyházat (templom, iskola).

4. Régi ritkaságok gyűjtése

„Itten Békés megyében is Tartsa és Szarvas körül, oly nagy állatnak a Tetemeit halászták ki 1760—1798 körül két ízben, a melynek a feje nagyobb volt 2 akós Hordónál és amelly fő az állat más tetemeivel együtt soká a Grófi Istáló ajtaja felett tartatott itten Gyulán, de a gondatlanság elpusztította. Most is van ennek az állatnak egy záp foga, és Egy hát gerintz ize Ttes Hóldmézesi Kornély Ambrus Urnál, a fog maga Három fontot nyom, a gerintz iz 2-öt. A mi földünkön is volt hát valaha ilyen *Behema*.”

Lelőhely: Ecsedy, Sokféle, 117. o.

A későközépkor és a reneszánsz óta ismeretes Európában a történeti ritkaságok tudatos gyűjtése. Adatunk feltehetőleg a Békés megyei muzeális gyűjtés első fennmaradt írásos nyoma. Ecsedy Gábor (1782—1852) Gyulán volt református lelkész 1817-től haláláig. Ő írta meg először Gyula város történetét, ami megjelent a Tudományos Gyűjtemény 1832-i évfolyamában. Történeti érdeklődésű ember lévén számos eseményről feljegyzéseket készített. Közleményünk szöve-

geinek jelentős hányada az ő tollából származik. *Sokféle* címmel saját művekből, kimásolt újságcikkekből, irodalmi alkotásokból, háztartási receptekből és kuriózus hírekből álló kéziratos kompilációt hagyott hátra az 1822—1840-es évekből. Kornély Ambrus Békés megyei táblabíró, Ecsedy barátja, szintén történeti érdeklődésű személy. Ecsedyt, majd távoli rokonát, Mogyoróssy Jánost történeti tanulmányokra buzdította. Mindketten használták könyvtárát és kézirattgyűjteményét. A közreadott feljegyzés 1823 körülről származik. Az őslénymaradványok (talán mamut ?) neve, a Behema, bibliai eredetű.

5. Harangöntés

(1803) „A veszedelem (tűzvész) előtt két harangja volt az Ekklesiának. A nagyobbikba adott volt 200 rft ennek az Ekklesiának Néhai Betsületes Tagja Szabó Ferenc Ókelme, a kisebbiket pedig maga készítette az Ekklesia. Nem tudjuk micsoda által a tűzben megmaradt nagyobbik harangunk, a midőn a kisebbik szerteszéjjel futott és olvadt, valamint a Catholikusoké és Oláhoké is, valamennyi volt. Igen jól járt az egész város ezzel az edj Haranggal, mert ezzel lett a jeladás majd edj esztendeig a Városban, mind Délre, mind estvére. Már a nagyját felkészítetvén az Ekklesia a maga épületeinek, aról gondolkozott ebben az esztendőben, hogy a megmaradt harang mellé még edj kisebbet öntessen, mint volt a tűz előtt is, a mely végre Kollektát (gyűjtést) hirdettünk a nép közt, hogy a kinek Czinje, Reze v. más Metalluma volna, adná be az Ekklesiának, a mely Hirdetésre meglehetősen tsomó értzek kerültek bé, amellyeket egybe tévén az elolvadt Harangnak hulladékaival, a kisebbik Harang készült belőle, a melyet Gyorokon (Arad m.) öntött edj oda való Oláh betsületes Harangöntő Mester, és maga ide haza hozta. A mely munka helybe hagyódván fizetett néki az Ekklesia az ujonnan öntött daraboknak fontjáért 12 xrt (krajcárt); amit pedig a mester adott hozzá annak fontjáért 1 rft. Edj summában fizetődött ezen 1 kisebb Harangunkért a Harangöntőnek 72 rft.

Amidőn e már meg-készült, és azon volnánk, hogy a két harangnak állandó lábakat készíttetnénk, s felhuzhatnánk a szokott helyekre, valami fátum által ide vetődtek némely Erdélyi Harangöntő Mesterek, akiknek igen jó Bizonyosság Levelaik voltak Hadházzról, Beregszászról és máshunnét is az öntéshez való tudományokról. Ezek itt is nálunk, s a több Ekklesiáknál is kínálkozván a magok szolgálatjával, a midőn az Ekklesia efélet nem is reménylett volna, felindította az Isten Ekklesiánknak két Betsületes Lakosit, ugy mint Sánta Ferenc és Bordin György Uramékat, akik arra ajánlották magukat, hogy ketten egybe vetett vagy együvé tett erővel edj harmadik s a más kettőt Nagysággal meghaladó Harangot fognak ezen Majszterekkel itt szemünk előtt készíttetni. A mely eljárást az is becsesítette, hogy magukra vállalták még azt is, hogy a Haranghoz való Matériáért magok elmennek a mesterekkel Debrecenbe, azt onnét meghozzák, és a Mestereket is mind addig a magok Házánál szálláson és kosztan tartják, valámig a munka fel nem készül, a melybe 3 Hétnél szaporább idő is telt.

Ezen Betsületes Lakosoknak Buzgóságok és Kegyességek tehát edj harmadik Harangja is készült az Ekklesiának, a mely az 1. és 1. (leg) nagyobb, a melyre rá is öntődtek az Érdemes Ekklesiának Tagjaiknak a neveik, örök emlékezetre. Csakugyan a koronáját is, annak vasalását, festését mind a magok költségének tétették, a mely is kettőjüknek került 642 rftba. [...] Ezuttal el is végződött, hogy mivel Sánta Ferentz és Bordin György ő Klmek igen nagy hasznot tettek az Ekklesiának, az első Harang készíttetésével,

tehát Óklmek Halottjainak, akik tudniillik egyenes az ő Kegyelmeik ágán jönnek le, és az Óklmek nevét hordozzák, mindenkor ingyen és minden fizetés nélkül légyen harangozás.”

Lelőhely: Jkv. I. 24—25. o.

A népi kis- és vándoripar történetére vonatkozó adatok mellett ez a szemelvény szép példáját nyújtja a mezővárosi közösség összetartásának és áldozatkészségének. A harangöntetőknek és családjuknak járó ingyenes harangozás régi kegyúri szokás sajátos paraszti változata. Különbözik ekkor és később is pontosan írásba foglalták a harangozás módját, idejét és díját. A szóban forgó harangok közül jelenleg csak a legrégebb, a tűzvészt átélte van meg, melyet német felirata szerint 1785-ben Budán öntöttek. Jelenleg a város legrégebbi harangja. 1849. május 25-én a presbitérium felajánlotta ágyúöntésre, de elszállítására már nem került sor (Jkv. II. 260. o.). Az első világháború idején vitték el hasonló célra a legnagyobb harangot. Az öntési adatokra 1959-ben hívtam fel Patay Pál figyelmét, aki *Régi harangok* (Bp., 1977) c. könyvében a 29., 36. és 37. oldalakon hivatkozik rájuk.

6. Orgonaépítési szerződés

„Alább írtak egy részről a Gyulai Rfta (reformáta) Sz. (Szent) Ekkla (ekklésia), másrészt Szatmár Németi Lakosok s orgona tsinálók e mai napon egymás közt edgyességre léptünk.

1. Hogy mi Orgona Tsinálók a Gyulai Rfta Ekkla részére készítünk egy Orgonát az ide ./. adneclált (csatolt) rajzolat szerént 9 Mutatiora (változtára) a leg jobb móddal és leg szebb tsinossággal a mint tsak mai időben szokták az Orgonákat készíteni, úgy hogy az Orgona állásához vagy nagyságához képest mind proportiója (aránya) mind tsinossága mind jósa és tartósa az ahhoz értők által helyesnek minden hiba nélkül valónak találtasson.

2. Ezen Orgona készítését a leg később terminusra el kezdjük első Octóberben, és szintén leg később terminusra el készítjük tökéletesen az 1822-ik Esztb Pünkösöd innepére az az Maius 26ára.

3. Kötelezzük magunkat mi orgonakészítők azon felül hogy tökéletesen el készítjük az Orgonát, hogy ha 3 Esztendeig a nekünk tulajdonítható hiba vagy fogyatkozás történne vagy esne az Orgonában, azt minden új fizetés nélkül tökéletesen helyre hozzuk, vagy magunk költségén helyre hozatni köteleztetünk.

4. A fent írt módon el készítődven tökéletesen az Orgona, átallyába fog fizetni a Gyulai Rfta Ekkla 1050 az az Egy ezer ötven vftokat (váltóforintokat), 8 köből kenyérnek való búzát, 4 öl Tüzi fát, Kvártélyt és 3 Fuvart Váradig vagy Aradig, és későbbben eshető fent említett reparatio végett is ugyan annyi messziségre egy fuvart, mely ha több izben kívántatna, azt a magok költségén tartoznak meg tenni.

5. A fizetést pedig a szerént fogják az Orgona készítők az Orgona Cassából ki venni, a mint a munkában elő mennek, mindenkor az illető munkáért eshető fizetésnek 1/4 része hátra maradván, a pénzben pedig azon napon, melyen a munkához hozzá kezdenek 150 Vftokat fogr fel venni.

6. Valamelyik rész a fel tett conditiókban (feltételekben) hátra maradna a másik résznek valóságos kárára és meg sértésére, akkor a hibás rész minden költségeket tartozik meg téríteni.

Melyeknek nagyobb erősségére adjuk két egyenlő párban ezen Kötelező Levelünket. M. (Magyar) Gyulán Sept. 2án 1821.

Etsedy Gábor msk (maga saját kezével)

prdktor

Szász György Curator, és

az egész előljáróság

Tót Péter

Notar/ius/”

Gály Pál

Gály Vintze

Orgona Építő

F/érfi/ak

Lelőhely: Gyulai ref. egyház levéltára, limbus.

1821-ben a református templom hajóját megnagyobbították, ekkor javasolta Tóth Péter egyházi jegyző, hogy vásároljanak bele orgonát is, ami addig nem volt, sőt a költségek előteremtését kölcsönök formájában magára vállalta. Az egyezségen található a végelszámolás is, mi szerint 1822. június 22-én az utolsó részletet is megkapták a mesterek. 1848. dec. 7-én hoztak határozatot az orgona hat héten át tartó javítására a Gyulára munkát keresni érkezett Pap Gábor temesvári orgonaépítővel (Jkv. II. 247. o.). Az orgona az 1920-as évekig működött, akkor épült a jelenleg is meglévő 17 manuális hangszer. Sajnos, az eredeti tervrajza nem található.

7. Német nyelv tanulása a Szepességben

(1844) „October 5-én indultam Késmárkra ahova Német nyelv kedvéért vittem a fiamat Albertet, ki ekkor 17k éves volt. Debrecenbe végezvén a poesist Késmárkon adtam veteranus Reticába (korabeli iskolai osztályok)” [. .] [. . .] okt. 3kán végezvén dolgot Kosztot fogadván Albertnek a leányok Tanítója Engel Josef úrnál hónaponként 8 pengő ftért — ágyneműt is ebbe adnak, a mosásért külön fizetünk —. Ki fizettem a Kosztot jövő 1845k májussának 13áig 56 pengő forintba. Hagytam apró költségre 10 pengőt Perceptor (számvevő) Höns Urnak, ki naponként egy órát ad 3 hónapra 9 bankó for. Oskolapénzt 5 pengő. Béirat. 2 pengő, ismét 1 pengő. Vissza indultam Késmárkról okt. 14-én délben, beérkeztem Gyulára okt. 23kán délelőtt.”

Lelőhely: Ecsely, időjárás feljegyzések, 65. levél.

Az Alföld északi és középső részéről a 20. század elejéig szokás volt „német szóra” a szepességi városok valamelyikébe adni a középiskolás diákokat. Adatunk különlegessége az, hogy még Gyuláról is odaviszi a prédikátor a fiát, nem a közeli Bánságba, vagy a hasonló távolságra eső erdélyi szász városok valamelyikébe. Az, hogy helyben, Német-Gyulán is találna nyelvtanárt, föl se merült. Igaz, a gyulai németeknek nem volt felső iskolájuk. (Vö. Kósa László: Gyermekcsere és nyelvtanulás. Honismeret 1981. 1. sz. 18—21.)

8. Lakodalom tartásának időpontja

(1809) „2a Dec Az Ekklai Elöl Járó Urak tekintetébe vévén, hogy az Adventi napokban és a Bőjtben esni szokott lakodalmazások meg nem eshetnek úgy, hogy azoknak a kik a Vallásnak némelly ágazataiban tőlünk különbözők, botránkozásokra ne legyenek. Gondolóra vévén az is, hogy ezeket a napokat ugyan mi is valami részben innepeljük. Ennél fogva közmegegedzéssel határozottatott, hogy ezekenn a napokban esketések, hogy annál fogva lakodalmazások se lehessenek, ne légyenek.” *Lelőhely: Jkv. I. 66. o.*

A római katolikusok és a görögkeletiek számára az advent a hivatalos egyházi előírás szerint ebben a korban böjti időszak volt, melyben mulatságot nem tarthattak. Adatunk a több vallású városi társadalom türelmes hajlandóságának példája, ugyanakkor azt is igazolja, hogy az egyháznak milyen nagy hatása volt a népszokások alakulására. Az 1960-as évek elején szóban érdeklődtem az akkor 70-80 éves gyulaiaktól, vajon a reformátusok körében megvolt-e ez a gyakorlat. Egyértelmű válaszként kiderült, hogy még a két világháború között is ritkán tartottak adventben lakodalmat, legfeljebb ha a mennyasszony terhesége, esetleg más siettető körülmény megkívánta, de nagyobb mulatságot akkor sem rendeztek. A korabeli anyakönyvek dokumentálják az esküvők évenkénti ciklikussággal ismétlődését, a legtöbb házasságot január-februárban, illetőleg október-novemberben kötötték, tavaszi és nyári hónapokban elvétve akadt.

9. Móringlevelek

„1801. 25. Nov. Város (városunkbeli) a Kerteken a Csabai Gát mellett lakó özvegy Bujdosó András vette város. néh. Csiszár János özvegyét Darózi Erzsébetet.

NB. Házassági egybe kelések előtt olyan ígéretet tett özvegy Bujdosó András ezen ujj Feleségének, hogy mivel ő sok erőtlenségekkel küszködő ember és különös sülybeli nyavalyája is légyen, amelly ottan alól folyásba indul rajta, és undokságot okozó módon elkeveri belső ruháját: ha tehát említett Darózi Erzsébet tudvänn ilyen környül állását, meg nem utálja őtet és körülötte feleségi hűséggel forgolódik, azt ajánlja neki, hogy halomása törtévnén, minden néven nevezendő jószágából pénzből annyi részt végyen ezen említett uj felesége, mint akár mellyik édes gyermeke. A melly ajánlását, mint házassági kötést ide az Eklésia Protokollumába bé kívánta a Prédikátor által iratni.”

Lelőhely: KeHá I. 2. o.

„1807. Junius 3a A Kerteken Lakó Özvegy Öreg Kertész János vette Parti János Házánál lakó Néhai Tekenős Pap István Özvegyét Kováts Susannát.

Ezen Házasság előtt olyan ajánlást tett a férj a feleségnek, hogyha halomása történne előbb, mint a feleségnek, tehát a hátramaradandó vagyonából mindenkor tartozzanak a successorok (utódok) az elmaradó özvegynek 50 rft, kiadni. Ezt kívánta bé iratni maga az Öreg Kertész János a Prédikátor által.

Tanui ezen házasságnak és egyességnek Oskolánk Rektora Szász György és a város mostani gazdája Kertész Ferentz.”

Lelőhely: Ke.Há. I. 23. o.

A móríngolás jogi népszokása a gyulai reformátusok körében elevenen élt, bár nem volt túl gyakori. 1801 és 1871 között mintegy százhusz mórínglevél található a református egyház levéltárában. 1853-ig közvetlenül a házasságkötés anyakönyvi záradékaként jegyezték föl, azután az anyakönyvtől függetlenül móríngkönyvet nyitottak. Az első szemelvény a legrégebb a sorban, egyben típust is képvisel, testi nyomorúságban szenvedő idős ember valósággal „eltartási szerződést köt egy özvegyasszonnyal. A másik szöveg a legtípikusabbak közül való, két özvegy házasságakor készült és az egyenesági leszármazottak örökösödési igényével szemben biztosítja a második feleséget. A mórínglevelek tartalma olyan változatos, hogy a házassági szokásokkal együtt a jövőben önálló feldolgozásukat tervezem.

10. Örökbefogadás

„Gyulai lakos Kováts Józsefné egy 5 esztendőbe járó József nevű fiugyermekét által ad Békési Lakos Bodats Jánosnak azzal a maga ajánlásával, hogyha a gyermekét úgy nevelik mint illik a Vallásra megtanítják és jó mesterségre tanítják vagy adják egy szóval mint szülei viselik gondját, többé gyermekét ha haszon vehető is leszz többé töllök el nem veszi vagy el nem tsalogatja l Maii 1809.

De már ennek vége van, mert a gyermek vissza küldődött. Bizonyitom Kuty Lajos gyulai prdkt.”

Lelőhely: KeHá. I. 85. o.

Korszakunkban még két örökbefogadási esetre bukkantam az iratokban (1819, 1848). Maga az eset, akár a móríngolás számontartása, az egyház „hiteleshelyi” működésének dokumentuma. A szöveg jellemző mozzanatai: a gyerekek a vallás dolgait és a mesterséget kell csupán taníttatás útján elsajátítania. Az örökbefogadásnál fontos tényező a gyerek hasznavehetősége, munkaképessége.

11. Szegényekről való gondoskodás

(1808. aug. 7.) „Ekklésiai Gyűlés tartódott (. . .) Az Ekklésiai Szegények állapotja megvizsgálódott. Méltóknak ítélődtek a közönséges alamisnára ezek: Vak *Cseke Erzsók*, Vak *Pálinkás János*, vak *Zalányiné*, *Nagy Mihályné*, Özvegy *Ökrösné*, Özvegy *Lúzné*, a többieknek nem tiltódott meg, hogy házonként kéregessenek, de a közönséges alamisnáról nem fognak részesedni.

A Tányérokra gyűlő (a templomban) alamisnából Hónaponként lészen osztály a Szegények között. Minden hólnapi alamisnából 17kr fog benn tartódni az olyan esetekre, hogy ha valami ügyetlen ember az Ekklésia segítségét megérdemli, vagy pedig itt talál meghalni, a mi már gyakran megtörtént, légyen miből eltakarítani”

Lelőhely: kv. I. 54. o.

A megye és város korszakunban többször szabályozta a koldulás rendjét, és általában azt tartotta jónak és helyesnek, ha minden település a maga szegényeit és koldusait látja el (Scherer, I. 361; Implom, 270—271, 292.).

12. Kivégzés

„1818ba December 30dikánn vétetett feje itenn Gyulánn született, de felserdülése óta szüntelen másutt, most közelebb 13 esztendő óta Dobozonn pástorkodott Dézsi Györgynek, a ki mintegy 28 esztendő ember volt. Ez a nyomorult azzal tette magát fő vételre méltóvá, hogy még 1817dik esztendőben Augusztus hónapba, a Szamadó Gazdáját, Nagy Ferentz nevű Ökör Csordást, akinek bojtára volt már régolta; agyon ütötte. Azzal meg nem elégedett, hanem annak utána mikor már élet nem volt benne, az agyvelejét is baltával széjjel verte. Sőt ezzel sem elégedvén meg, holt testét is a késével számos helyén öszve szurkálta, s azután egy ó kutba vonszolta, a kut rovásaival bé hányta. S a közel lévő sertések a szagra öszve futván néhány nap mulva találtatott meg a Kondásoktól a meg öletett holt test. Ezért Dézsi György a M. (méltóságos) Uraság tömlőzébe béhozott akkor mindjárt t.i. 1817be Augusztusba. A Méltóságos Uradalomtól halálra ítéltetett és a processusa még tavaly 1817be Októberbe a Felsőnek felküldetett, a ki is látván ezt az eltökélt és szándékos s kegyetlen gyilkosságot, a Sententiát hejben hagyta, és mind másoknak rettentésére, mint pedig gyilkosságának a világi trvek (törvények) szerént való meg büntetésére fő vételre ítélte, a melly rajta a fent irt napon reggeli 10 órakor kívül a városon a Ttes Vmegye Téglá égetője mellett végbe vitetett.

Ez a szerencsétlen azon 3 napok alatt míg a Siralom házba vólt sokat kényszerítődött vallása megváltoztatására, de mind az én, mind pedig Rector Tasy Mihály Ur biztatásaira az Isteni kegyelem őtet megerősítette, és Vallását meg tartvann úgy hólt meg mint Református ker. (keresztyén) és olly bátorságot mutatott, hogy maga erejénn hejre ült, s mind fogytig imádkozott, s utánam a miatyánkot mondta, és ezenn kérésénn szakasztatott el a feje *Jöjjön el a te országod*. Olly közel állottam mellette hogy a vére is a nyakába jobb felől való arteriából rám omlott, de az Isteni kegyelem szívemet úgy meg erősítette ezenn szomorú kötelességem teljesítése alkalmatosságával, hogy bennem semmi elváltozás nem esett. S éppen azért irtam le illy környül állásosann, hogy ha az én utánam következő Tiszteletes Successorimnak is illyen szomorú kötelességet véghez kell vinni, attól ne irtózzanak, és mindent elkövessenek, hogy HIVEIKET HITEKBE MEGTARTSÁK. Az az édes érzés lesz jutalmok, a melyet csak érezni lehet, de ki mondani nem, és az a bátorság, a melyet töllük az Isteni kegyelem meg nem tagad; tsak érette buzgón esedezzenek. — Azomba tsak ugyan jobb nem olvadást, hanem háta megett formán állani a feje vetendő bünösnek, mert így fetskendezéseit el lehet kerülni. Feljegyztettem December 31kén 1818. Etsedi Gábor msk a Gyulai Reform. Szent. Ekkla prdora.”

Lelőhely: jkv. I. hátul számozatlan oldalakon a penitentiális jegyzőkönyv mellett.

A jegyzőkönyvekben még három helyen olvasható tudósítás nyilvános kivégzésről, melyen a lelkésznek jelen kellett lennie (1807, 1832, 1852). Visszatérő probléma, hogy a siralomházba került protestáns elítélteket a római katolikus lelkészek megkísérlik áttéríteni. Két leírás törekvésük sikeréről ad számot. A gyulai uradalom pallosjoga 1851-ig volt érvényben (Implom, 308, 314—316).

13. Az 1817. évi inség

(1) „821. 14a, 21a, 28a. Jan Publicáltattak (kihirdetettek). 31a Jan. Copuláltattak (összeeskötödték) Fekete Gyarmatra való mostann itten lakozó Özvegy Darvasi István, Gyantáról Bihar vármegyéből való Özvegy Deák Istvánnéval, Rátz Susánnával. Tanuk Szász Ferentz, Tövisháti János.

NB. Darvasinak a feleségét magam papoltam el Fekete Gyarmaton augusztus 18kán 1814be, azolta Darvasi itten Gyulán többnyire nállam lakott.— Rátz Susanna pedig 1817be az éhelhalás elől jött erre Gyantáról, három gyermekével és férjével, a férje a Görbedi Erdőnn megholt az éhségben és ott elásódott a földbe — a mint sok itten megfordult Gyantai Emberek bizonyították. Nálam lakott az asszony 13 esztendeig tsaknem és innen ment férjhez, a 3 Gyermeke közül is itten kettő megholt, és tsak Sára nevű leánya van életben mintegy 12 esztendő”

Lelőhelye: Kehá, I. 58. o.

Az 1815—17-es vizes időjárású esztendők rossz termése Erdélyben és a szomszédos vidékeken éhínséget okozott, melynek számos halálos áldozata volt. A hegyvidéki román községekből csapatosan jöttek éhező románok Békés megyébe (Implom, 193—194), de úgy látszik, a közeli magyar községekben sem volt sokkal kedvezőbb a helyzet.

14. az 1831. évi kolerajárvány

„1831. Augusztus első napján mutatta itten Gyulán magát a Napkeleti Cholerának nevezetett dögletes nyavaja, hanem augusztus 6dikán lett ennek áldozatjává a Németvárosonn egy Asztalosnak 8k esztendő fia, azolta többen halálozván meg benne, az oskolák a Felsőbb rendelések szerént bezárkódtak, vagy inkább a Gyermekeknek feljárása eltiltódott. A mi oskolánk széjjel botsátódott augusztus 2-kán. A Rom. Catholikusok a Ttes Vmege többszöri parancsolatjára 8a Augusti szüntették meg. Mindinkább inkább terjedvén ez a dögletes nyavaja nehogy egészen erőt végyen, tehát a felsőbb rendelések értelméhez képest, az egészség dolgára kirendelt Kiküldöttség, az 1831. augusztus 16kán tartott Üléséből ki adott rendeltetése szerént, a Templomokat is bészártni rendelte, egyszersmind a Halottak temetését is a szerént parancsolta véghez vitetni, a mint ez a Ttes Vmegyének az 1831k Esztendő Július 29kén tartott kis Gyülésének 1205k számja, és ugyanazon Esztendő Augusztus 13kán költ protokollumának 1339k számja alatt a felsőbb rendelésekhez alkalmaztatva foglaltatott. Megvagnak ezek az Ekklesia Archivumábann.

Ezekhez képest tehát augusztus 17kén a reggeli isteni tisztelet véghez menvén, elolvastam a jelen lévők előtt azon parancsolatokat, szivekre kötöttem hallgatóimnak, az ezeknek, a magok javára való kész engedelmességet, meg hagytam, hogy bár minden reggel a rendess óránn meg fog a harang huzódni, m.a. a Templomba nem szabad jönni, hanem kiki a maga házánál végezze akkor áhitatosságát hálát adván az Ur Istennek vele addig közlött jótéteményéért, kérvén továbbra is, mind magára, mind hozzá tartozóira, mind más felebarátaira kegyelmét, és különösen esedezván a tsapásnak elfordításáért.

A halottaknak való harangozás is megszüntetődött és a rendelés szerént a kiket az Ur Isten a pestis által szóllít ki, azok az arra rendelt Temetők által a ki jelelt pestises Temetőbe temetődnek, a kik pedig természetes halállal hálnak meg, azokat a hozzátartozók a rendes Temetőkbe minden harang, pap, kántor nélkül csendesesen eltemetik. Eléjek adódván ezek Hallgatóimnak, ellévén már előre ezekre készítve, engedelmeskedve elfogadták. A nyavajának természetéről, ennek hamari orvoslásáról, és ennek az első szempillantásokban szükséges orvoslása módjáról is tettem hamari említést, szivekre kötvén a vigyázást ajánlottam mind őket, mind magamat a Mindenhatónak gondviselésébe, meg igérvén, hogy mihejt a nyavaja meg szünik, azonnal a Templom meg nyitása-

ra mind a három haranggal jel és hir adódik, így könnyes szemekkel váltunk el egymástól, nem tudvann lehetünk-e többször együtt a közönséges isteni tiszteleten. Beírtam, és ha Isten meg tart tovább is fogom folytatni. Gyulánn 1831. augusztus 17kén. Etsedy Gábor reft prtktor.

A Templom meg nyitódott September hónap 4kén, nem azért mintha már a nyavaja tökéletesen meg szünt volna, hanem azért mert a nép zugott, és kívánta hogy Isteni tisztelet tartassék; bár igen kevesenn jelentek meg, és lármások közül valamint itt, ugy másutt is legkevesebben. Tartott itt a cholérának ekvátja(?) September közepéig, a mikor már ritkábban öldöklött. September végével már meg szüntnek lehet mondani bár még október első hetében is mutogatta két s három személjen magát. Itt Gyulán egy nap a halottaknak leg felsőbb száma ment 35re, Harmintz ötre. Ezután kevesedett. Így volt ez másutt is, két s három hét alatt érte el a leg főbb pontját mindenütt, azután alább jött. Nem volt talánn egyetlen egy ember is a ki a Cholera ideje alatt magábann kedvetlen változást és gyengeséget ne érzett volna. Magam is aug. 19kén délelőtt 11 órakor a leg sorgossabb munkám között tölle meg lepettem, tsak egy pillanat alatt. Kezem lábam minden erejét egyszerre elvesztette. Szédelegtem, és a belső részeim olyanná lettek mind a jég. Egyszerre ágyba mentem, bé takaródtam, forró vízzel töltött butykosokkal — mellyek mindenkor készen vóltak, körül rakatvann felmelegültem és olly izzadásba jöttem, hogy két óra alatt négyszer kellett ruhát változtatni. Azután aug. 24kén hánytatót vettem és sok epe kiment töllem. Olly gyenge voltam, mint a ki a leg huzamosabb betegségből kél fel, és a belső részeim egész október elejéig fel nem tudtak soha melegülni. Therézia leányomat is September 30kán este 9 órakor lepte meg az ágyba, méjj sóhajtásai után meg hült egyszerre, kezei lábai görcsöktől kezdődtek háborgatódni. Dörzsöltük Kámforros etzettel és pálinkával, azután butykosokkal ötet is körül raktuk, és fel melegedett, a baj meg szünt. Csasz doktor ur is rendelvén akkor mindjárt orvoságot a patikából, de a melyből csak három kanálra volt szükség. Mi légyen a nyavajának természetete, gyógyítása módja, az az ide ragasztott nyomtatásból kitetszik, melly az Ekklesiáknak a Fő Tiszt. Superta (superintendentia = püspökség) útján küldődött, már itten meg szünnénn akkor a nyavaja. Adja a Jó Isten, hogy soha ne légyen rá szüksége senkinek, és őrizze meg a késő a késő maradékot is attól az aggodástól, a melynek ilyen állapotban ki lenne téve, valamint mi ki voltunk, mikor egyebet, ha kinéztünk nem láttunk a sok Koporsónál — mellynek ára egynek 16 fra is felment — halottaknál, a sok síró, kesergő özvegyeknél és árváknál, a sok a Halál árnyékában járó aggodóknál. [. . .]

Lelőhely: Jkv. I., 217—219.

A kolerajárvány Békés megyei és gyulai lefolyásának mozzanatai viszonylag jól ismertek más forrásokból is (Scherer. I, 439—443). Ecsedy leírásának az ad értéket és érdekességet, ami a tűzvész krónikájának is, a személyes átélés élményének rögzítése. Tükrözi a járványnak való teljes kiszolgáltatottságot és a vele járó rémületet. A szöveg egy részében pestisnek mondja, annyira nem ismerte ő sem, hogy a megnevezést is elvétette. A püspökség által terjesztett nyomtatvány, mely a betegség tüneteit írja le, ma is megvan a leírás mellé bekötve a jegyzőkönyvben.

15. Gyulavári újratelepülése

„Helvéth Vallástételt követő Gyula Vári Ekklesia eredete s állapota melyet öszve írni kezdett 1826dik esztendőben Tar János az Ekklesiának akkori *Prédikátora, ebbenn a Könyvbenn mely készült Dandé Mihály kurátorságában.*

Gyula Váribban a régi öregek előadása szerint Oláhok laktak, de mikor ülték meg nem tudatik. Az Oláhok közzé ugy kiszivárgottak idővel a Tisza hátról az elsőbbi Magyarok nevezetesen ezen Irás idejében élt 84 Esztendő Pap Mihály nevű Öregnek és az Arató Familiának ősei Kis Arból, a Nagy Nevenn lévőké a Szilágyból, a Csukásoké a N. kunságból v. Kabáról a Dandé Familia törsoke Ér Semjénből a Nagy György Familiája Erdélyből, de mikor, nem tudatik.

Egynéhány idővel annyira szaporodtak, hogy Prédikátorjok is lett. I. először Mándoki István, a 2dik a Fási elpusztult Ekklesia Prédikátora Szathmári Jósef, amikor már az Ekklesia 70 Házból állt Mintegy 100 esztendeje Andrassy Sigmund idejében. Szinte ebben az időben impopulálódott (népesedett be) Kétegyháza és Gy. Varsánd, Várinak akkori Tettes (tekintetes) Földes Ura ennek következtésében megkínálta a Magyarokat, hogy szálljanak Két egyházára, de arra magokat nem ajánlották, az Oláhok szállítottak tehát oda, és akkor lett tiszta Rfta Ekklesia a Vári Ekklesia s apródonként szaporodván, mikor a jelenvalók írótak, volt benne Ház 330. Házass reform. pár 372 1/2 lélek 1778.

Amennyire az emlékezet feltud menni az első földes Ura Várinak egy Löwenburg nevű N. Váradí Commendáns (parancsnok) volt. Ez meg halván, lett a Fels. Királyi Kamara Jószága, kiadott pedig árendába Zsambokreti, Talkai nevű Posta Mesternek, azonban ez előtt Békésen Almásy neven volt Szolga Biro Ur Öseinek (más írással folytatódik). Aztán Czibakháza mellett valami Katonák felzendülése történn, kik tisztjeiket is megölték, ezen zendülésnek letsendesítésére Modenai Uradalom Prefektusa Andrassy Sigmund Ur rendelődött ki felsőbb parantsolatból, ki azon fontos dologban a Felsőbbségnek teszése szerent eljárván jutalmul nyerte Várit, Kétegyházát, Sarkadot, Siklón pedig lakott. A fia Andrassy György birván azután ki Kétegyházán lakott, ennek fia nem lévén, hanem tsak 2 leánya, feleségénél Palotsai Emerentziánál maradt a birtok, míg a Leánya férjhez nem megy. Ki is Árendába adta ezt Lukáts v. Nyikos Gergely nevű Örménynek és az birta 22 esztendeig. Akkor a Leány férjhez menvén Gróf Dessóffyhez, a jóság a Kamara kezébe vissza esett. Melyből ismét Lukáts Gergely át vette vagy 2 esztendőre. Akkor pedig elnyerte a fels. Királytól Zsadányi és Török Szent Miklósi Gróf *Almássy Ignátz Ur [. . .] s most is birja 1829ben” [. . .]*

Leőhely: Gy. Vári Helység Matrikulája 1825. 1.o. Gyulavári Ref. Egyház irattára.

A Gyulával összevont Gyulavári történetét nem kívánjuk a városéval egybeolvasztani. A településtörténeti adatsornak gyulai vonatkozású szövegekkel való együttközlése azért indokolt, mert valószínű, hogy a város református népessége a gyulaváriéhoz hasonló irányokból, esetleg azonos helységekből töltődött föl (v. ö. Scherer, I. 273). Mándoki István Gyulán is lelkészkedett az 1720-as években (Scherer, I. 325), ami a lakosság szorosabb kapcsolatára is utalhat. Figyelemre méltó a népi emlékezet mélysége, mely családi hagyományként tartotta fenn az újratelepülés mozzanatait. Karácsonyi János az 1716-ban az elpusztult középkori község helyén megtelepülő első hét magyar családot érsemjéni eredetűnek tudja (Békés vármegye története, Gyula, 1896. II. k. 164. o) Az Ember Győző által kiadott 1725. évi összeírásban több Nagy, valamint

a *Csukás* és *Dandé* családneveket találjuk. (Az újratelepülő Békés megye első összeírásai 1715—1730. Békéscsaba, 1977. 141.) A románok később szivárogtak be a községbe, majd 1724-ben Löwenburg ajánlatára költöztek Kétegyházára. A birtoklástörténet — bár szintén az emlékezetre hivatkozik — bizonyosan az uradalom iratanyagából származik, ugyanis nyomtatott forrásmű akkor még nem állt az érdeklődők rendelkezésére. A közölt szövegrészt 1963-ban jegyeztem ki a megjelölt helyről. Sajnos, 1974-ben, amikor ismét kerestem, már nem találtam, mert időközben eltűnt. A cím által ígért leírás különben alig terjedelmesebb az általam közölnél, a továbbiakban csupán az Almássy-családról szól.

16. *Hiedelmek és praktikák*

(1820. május 12) [. . .] „Kertész Jánosnak és feleségének Dávid Máriának dolga meg vizsgáltatott, ugyanis holmi haszontalan pletykaságokként Kertész feleségét elhajtotta, p.o. (példának okáért) Hogy ötöt egy Oláh asszonnyal meg akarta rontani. Mind Kertész, mind felesége meg intődtek arra, hogy békességgel haza menjenek [. . .] és mindenik igérvén a maga hejes és illendő viseletét, békességgel haza mentek. Olly intés mellett, hogy ha többször idekerülnek, a ki hibásnak találtaik a külső törvényszék elébe adódik.”

Lelőhely: Jkv. I. 132. o.

„Ifju Fábíán János [. . .] a férj azt vallotta, hogy nője kevés napokkal ezelőtt, délbe őneki tésztás ételt főzött ebédre, s midőn már az csaknem megfőtt, hirtelen be ment a szobába, s fel nyitván ládáját ott valamit keresett, minthogy azonban már régtől óta vizzálykodásban élünk, hozzája közelítettem, akarván tudni, mit keres, s észre vettem, hogy valamit a kebelébe dugott, erővel akartam tőle elvenni, de sikoltozva kiszaladt, s midőn kiment az eresz alatt felakasztva lévő mellényem zsebébe lökött egy mindenféle piszkokból készült egyveleget, melyet én meglátva étetőnek hívén, az étékből nem ettem, sótt e tényért 3szor nyakon ütöttem, s azóta nem eszek ételéből, félvén a megétetéstől. Ezen egyveleget nöm később elsikkasztván midőn kértem, hogy mutatná elő, vádolván lelki ismerete, megijedvén s engem elhagyott, haza Váriba menvén. Erre Szabó Zsuzsanna (a feleség) azt felelte mi szerint: azt elismeri, hogy ő azon étető forma egyveleget férje mellény zsebébe lökte sótt azt vallotta, hogy ő néki azt egy Vári asszony adta azért, hogy Urának főzné meg, s véle étetné meg, bizonyos lévén így, hogy férje többé más nem szeret, hanem ő hozzá hajlik. [. . .] Ezen különös panaszokból, melyhez a nő részéről még az is járult, hogy férje igen sokat szokott kóborogni, egész éjszakákat eltölteni másutt, [. . .] mit a férj nem is tagadhatott ebbeli ténnyé mindenki előtt világos lévén. Erre nézve mind a férjet Fábíán Jánost, mind nőjét Szabó Zsuzsannát keményen megdorgáltuk, Házastári kötelességeiknek pontos teljesítésére intettük, hogy lakjanak együtt, a férj ne barangoljon, nőjét szeresse Isten parancsolatja s letett esküje szerint, a nő viszont férjét becsülje meg, ne szájaskodjék és afféle babonáskodással, étető sásténával hadjon fel; tudtokra adatván végre, hogy ha még egyszer ilyen házassági vizzánykodásból adódó bajok lesz, az egyház s annak képviselői ezen mostani tényt is beszámítván őket a polgári törvényszékbe állítandja megítélés végett. Kelt Gyulán 1850. november 24-n [. . .]”

Lelőhely: Jkv. I. 270—271. o.

„Hájogot Szemrül lehasítani bizonyos szernek állítja a köznép a fekete tyúknak zuzáról lehasított vastag bőrt, melyet lehúzván s meg mosván meg kell szárítani, és igen finom porrá vagy lisztté törve sűrű szitán által eresztve ebből a hájogos szemre hinteni s bé fogva tartani a szemet.”

Lelőhely: Ecsedy, Sokféle 227. o.

A néprajzi szakirodalomból ismert, hogy szinte minden vidéken, ahol magyarok és románok egymás mellett vagy vegyesen laktak, a reformátusok nem ritkán fordultak ráolvasásért, babonás cselekményekért a románokhoz. Ennek oka nyilvánvalóan az volt, hogy saját vallásukat „alkalmatlannak” tartották babonás praktikák támogatásáért, vagy a saját hiedelmeik „eredménytelenségét” az erősebbnek hitt románokéval próbálták pótolni. A második szöveg a néprajz által szerelmi varázslásnak nevezett hiedelemcselekményről tudósít, sajnos az *élető* leírását nem tartalmazza. Mindkét adat egyházi erkölcsbíraskodás jegyzőkönyvéből való. Korszakunkban a református egyház presbitériumának feladata volt a vallási közösség házassági viszálykodásaiban az esetleges válást megelőző békéltetés és a házasságon kívüli nemi élet szankcionálása. Ez a gyakorlat 1850 után országszerte megszűnt, a második szöveg az utolsó gyulai esetek egyikének rögzítése. Végül a harmadik adatot Ecsedy Gábor 1834-ben egy gyulavári asszonytól jegyezte le, és mint írja, sikerrel alkalmazta. (V. ö. még: Kósa László: Erkölcsi kihágások és büntetések Gyulán a XIX. század első felében. *Békési Élet*, 1979. 118—125.)

17. Pál-napi vásár 1843 januárjában

„A gyulai Pál napi vásárra jött kereskedők és másoknak sokba került a városrai bejövétel. Az ugy nevezett Várad felőlli utbann és benn a városban eső ugy nevezett Formintz mellett, melly az Uraságnak Szénás és Tsikó teletető kerített kertje, fel akadtak, és tsak néhány ölnyi távolságra való vontatásért 25 vfrtot vagy ezüstben 10 forintot kellett nekik fizetniek. A marha, ló beledültek a Sárba, és a nyakukra kötött kötelekkel vontatták onnan ki. A teheneknek tsak a fejek, fülök látszottak ki a sárból, a hajtók s gyalogosoknak a tizmájokat le húzta a Sár lábokról. Mezitláb, csizmájokat megfogva ballagtak tovább. Ily sanyaru és istenátkozta telet nem ért a legvénebb ember is. A sok takarmány, fűtő mellett a jószág éhezik, a kementze fázik, mert nem lehet hozni a tanyákról, aki hoz is csak lóháton, kötelekbe szorítva rak valamit, ha a lova el nem dül. Tsak a posta jár keservesen. Ha ez nem volna, úgy a szomszéd helyrül sem tudnánk semmit.”

Lelőhely: Ecsedy időjárási feljegyzések, 54. levél.

Ecsedy Gábor 1834-től haláláig naponta feljegyezte, milyen volt Gyulán az időjárás. Műszerei azonban nem voltak, így csupán saját benyomásaira támaszkodott. Az egyhangú leírás sorai közé olykor családi, politikai vagy egyéb különös eseményekről szóló rövid híradásokat is beiktatott. A gyulai vásárok múltjára lásd: Dankó Imre: A gyulai vásárok (Gyula, 1963).

18. A forradalom és szabadságharc eseményei

(1848. márc. 20.) „Be volt (a nép) az egész megyebeli községből nagy részbe rendelve ide Gyulára a Reformot tzelző és az ország Gyülelről a Consilium által leküldött 12 pontok meg hallgatására, és azok megmagyarázására, a közvélekedésének kitanulására. A Gyülés reggeli tíz órára határozottatott, a megye háza udvarára temérdek nép begyült. Örült a régen óhajtott rabságból kiszabadulásának, rendesen viselte magát, ígerte a rend fenntartását, arra felesküdtött.”

Lelőhely: Ecsedy, időjárás feljegyzések, 84—85. levél.

„Egyetlen fiam Albert, 21ik éves a haza felszollítására az önkéntesek közzé 3 évre beállott Katonának. 1848. jun. 21kén itten Gyulán. Kapott elő pénzt 15 pengő frtot. Szegeden ismét kap 5 pengőt így 20 frt. El ment többekkel együtt Szegedre a gyűlő hejre Jun. 24kén 1848. Vitt 1 nyári felöltöt, 1 lajbit, 1 nadrágot, 4 pár fejr ruhát, 4 sebbe valót, 3 nyakravalót, 4 kaptzát, 1 Törülkőzöt, egy más kodoformát (?) foltnak, 1 pár csizmát, 1 kalapot, bitskát, penecilust, varro és gombostöket, kék és fejr cérnát. — Az Isten légyen kedves fiam oltalmad, segedelmed. Adja a jó Isten hogy elő meneteledben még én és anyád örvendezhessünk. N.B. a mejje meg romlása miatt elbocsátatott és okt 2kán hazajött.”

Lelőhely: Ecsedy, időjárás feljegyzések, 87. levél.

(1849) „Januárius 14kén jöttek mintegy négyszázan a Sándor lovagok Gyulára elfáradva és innen indultak Debreczen felé, a hová a Diéta, miután Vindischgrätz Pestet elfoglalta lejött. Ezen lovagok többnyire nyereg és csákó nélkül jöttek sietve csupasz fanyerget hoztak. Azokat itten a Szijjártók, lakatosok felszerelték, úgy hogy ma már minden legénynek kész nyerge van. A zöld csákóknak is nagy részét itt mulatások alatt készítették a Szabók. Indultak 10 óra után egy fertájjal Sarkadra. A Seregeknek erős és hatalmas ura legyen örjük és fejedelmek.”

Lelőhely: Ecsedy, időjárás feljegyzések, 92. levél.

(1849. február 17.) „Itten Gyulán valami 200 néhány Cseh pattantus legények, kiket ide szekereken szállítottak, és itten az Uraság ló oskolájában, azon ezer mása löporból, melyet gojokkal és kilenc ágyuval hoztak Szeged Aradról ide, töltéseket készítettek. Ma febr. 17kén ezen cseh és német legények Várad felé indítottak a német városi szállásokról, és a megye udvarházánál megkérdeztettek, ha akarnak-é a nemzet mellé állani? De csak tizen állottak. A többtől kardjok elvétellett, és bár a tovább szállítási szekerek készen voltak számukra, de megérdemlett átkodások következésében nemzeti öröktől kísértettek, s gyalog kellén menniek — tsak a pogyászoknak adtak kocsikat. — A sok gyilkos elfogott ráczok s horvátok is, s szerbek százanként hozatnak ide, s itten táplálják, kiknek pedig pusztítások és gyilkolásokért nem kenyér, hanem akasztófa vagy még nagyobb büntetés kellene.”

Lelőhely: Ecsedy, időjárás feljegyzések, 93. levél.

(1849. február) „28. darab idő óta naponkint az ágyuk körül gyakorlott Tüzérek, délután három ágyuval az Uraság laka mellett úgy nevezett paripa ligetbe töltéssel próbát tettek, és löttek talán kilencszer, de tsak fél töltéssel. Március 1-e esső Sár. Ekkor indultak a tüzérek három- ágyuval és hét társzekérrel, melyek itten a parochia előtt állottak, Sarkad felé, reggel 10 óra előtt.”

Lelőhely: Ecsedy, időjárás feljegyzések, 94. levél.

„A haza függetlenségének szabadságának örvendetes innepe és az osztrák ház örökös kitiltásának ünnepéjes kimondása itten Gyulán a minden ünneven berendelt Előljáróknak, papoknak számos csoportozott népnek ápr 29känn tartatott. Előbb 9 óraker minden felekezet a maga templomába ment az innephez alkalmazott tanitást, és a szabadság alkalmára intő buzdítást meghallgatni. Én szónokoltam Es X 27 v.(Ézsaiás könyve: 10 rész 27. vers: „És lesz ama napon: eltávozik az ő terhe válladról és igája nyakadról”) 10 óraker első alispány, Szombathelyi Antal ur a Templomunk előtti nagy s előre ki tisztított téren az innep tzeljät pontosan előadta a sokaságnak intvén a szabadság oltalmazására. Felolvastatott a kormánynak ezen innepet illető irata is. — A Károlyi huszárokból 250 legény is más gyalog katonasággal jelen volt és esküjüket a haza oltalmára letették, hogy halálíg a szabadság mellett vívni fognak. — Délben a megye házánál a Tiszt Urak, papok, külsőségek meg vendégettek. A köznép részére egy ökör egészen megsütöttet, sok bor kiosztatott, valamint a köz vitézek is meg vendégettek. Éstve a város ki vólt világosítva. Az egész nép örült meg nyert Szabadságának. A külső hejeken május 6känn tartatik az inneplés.”

Lelőhely: Ecsedy, időjárásí feljegyzések, 96. levél.

(1849) „Aug. 11känn estve 6 óra körül jött néhány száz Kozák lovas muszka Doboz felől ide Gyulára és olly lepve hogy előbb itt vólt, mint a hire. Éppen halottat temettek a temetőbe és tsak akkor látták, mikor már ott vóltak. A városon kívül a lágerba szállottak, szénát, abrakot, eleséget kértek. — A Tanyám közel esvén szénával ugyan gazdálkodtak és abrakot is kértek a Tanyásomtól. 12, 13, 14, 15 rekken meleg.”

Lelőhely: Ecsedy, időjárásí feljegyzések, 99. levél.

(1849. augusztus 16.) „Hadainknak hires fővezére, kitől a haza sokat várt, és aki mindég Győzedelmes volt, mi okon, mi okon nem? a keze alatt lévő hadsereget, minden fegyver és minden munitioval az orosz lovasságnak fel adta aug. 10kén Világos körül. — A Tiszteket a Strázsamesteríg a muszka megtartotta, a Strázsamestertől fogva minden közlegényt haza botsátott, de fegyver nélkül. — Ez nagy veszteség sokat szenvedett hazánkra nézve. — Azonban más részről vigasztalhatja magát a haza, hogy vagynak még mellette álló hűséges vezérei, és vitézlő fíjai. Ilyen Klapka tábornok és komáromi várparancsnok, ki számos ellenséget aug. 3känn Komárom körül öszve verte, a tsata téren 3000 ellenség halva maradt. Többen a Dunába fultak (olvashatatlan) fővezérjeik és adjutánsa is a Dunába ugrattak, számos ezüst, arany pénzt, sok fegyvert, sok marhát, nagy Gőzöst a vontatott rakott hajókkal elfoglalt — az ellenséget Bécs felé, 50 ezer felkölt honfíjak segedelmével úzi. Pozsonyt bevette, rá hatszázezer pengő for. adót vetett, az ottan levő diétát szétkergette, Károli Lajost elfogta, ki ellenséghez állot. Ezeket egy futárja hozta hírvl.”

Lelőhely: Ecsedy, időjárásí feljegyzések, 99. levél.

„Görgey Táborából való mintegy tízezer fogoj érkezett ide Világos Arad felől, tisztekkel, kik hasonlólul fogjok vóltak, és a kardot is aug. 23känn lerakatták velek, azon fogás alatt, nehogy az ide az ő és többi fogjok kísérésére jött ment katonákkal össze ne vesszenek. — A fogoj tisztek közül beszállásolt hozzám aug. 21känn egy Devetseri nevű kapitány 5 lovával, hintójával, egy hadnagyával feleségével, két cselédjével vacsorával, ebéddel, borral elláttatta magát, ágy neművel. — A felesége egész nap mosott, másnap vasalt, temérdek fámat feltüzelte, és semmit sem fizetett. — Ennél komiszabb szállóm nem vólt. A fogjokkal, kik a városon kívül lágerba szorítottak jött kíséretül 3 zászló ajj gyalog muszka és lovas. A fogjokat a 3 zászló ajj kíserte ki a városon keresztül ott adta

által kívül a német vasasoknak. Azután visszajött és lagerba szállott. Temérdek kenyeret, bort, pálinkát elvesztegettek, szénát, abrakot. A fogjok a szőlőket elpusztították, a lovasok a szénát, szalmát.”

Lelőhely: Ecsedy, időjárási feljegyzések, 100. levél.

Az 1848/1849-es Békés megyei események, melyek zöme Gyulához kapcsolódott, Oláh György könyvének köszönhetően viszonylag részletesen ismertek (Békés vármegye 1848—1849-ben I—II. Gyula, 1889, 1892). Oláh még sok közvetlen szereplővel és szemtanúval beszélhetett, a hozzá képest meglehetősen tartózkodó álláspontot képviselő Scherer is jórészt rá vagy az általa használt forrásokra támaszkodott. Ecsedy följegyzéseit, mint a korábbiak nagy részét is, a személyes hang és a nagy események apró kísérőjelenségeinek rögzítése teszi érdekessé. Külön figyelmet érdemel a hangulat változása. Milyen hírekhez jutott hozzá és mikor egy, a megyei tisztkarral kapcsolatban álló (tisztetbéli táblabíró volt) idős honorácior. Néhány kisebb, kevésbé ismert mozzanat leírása is értékes.

Angaben zum Alltagsleben der Stadt Gyula (1801—1850)

von: LÁSZLÓ KÓSA

Aus den Protokollen des Presbyteriums, die im Archiv der Reformierten Kirche in Gyula bewahrt werden, aus den in den Matrikeln eingeschriebenen Geschichten, weiterhin aus den in der Großen Bibliothek des Reformierten Kollegiums von Debrecen aufbewahrten Aufzeichnungen des Gyulaer reformierten Geistlichen Gábor Ecsedy reicht diese Bekanntmachung eine sich auf 18 Themen oder Themenkreise beziehende Auswahlsammlung dar. Den ausgewählten und textgetreu mitgeteilten Quellenauszügen schließen sich die die weiteren Zusammenhänge mit der Stadtgeschichte, dem Volksleben beleuchtenden Erklärungen, Kommentare an. Ziel des Autors ist es, die Aufmerksamkeit auf die Vielseitigkeit der im Besitz der Kirchgemeinden auffindbaren historischen Quellen aufzurufen.

Wichtigere Themenkreise der mitgeteilten Ausschnitte sind: Beschreibung der Feuersbrunst von Gyula im Jahre 1801, die Schwurformel der Geschworenen der Stadt, Glockengießen, Orgelbau, Lernen der deutschen Sprache in Zips-Oberungarn Hochzeit, Mitgift, Adoption, die große Hungersnot von 1817, die Choleraepedemie von 1831, die Neuansiedlung der Gemeinde Gyulavári, Aberglauben, Messemarkt von 1843 in Gyula, die Gyulaer Ereignisse der Revolution und der Unabhängigkeitskrieg von 1848—1849.